

نقش ماهواره در توسعه فرهنگی زنان روستایی در ایران

(مقاله پایانی درس ارتباطات و توسعه)

استاد: دکتر منتظر قائم

تهیه کننده: مصطفی صفرزاده

۳۱۰۶۹۳۰۱۲

safarzadeh70@gmail.com

زمستان ۱۳۹۳

عنوان مقاله: نقش ماهواره در توسعه فرهنگی زنان روستایی در ایران

طرح مسئله: شبکه‌های ماهواره‌ای چه تاثیری بر توسعه فرهنگی زنان روستایی در کشورهای در حال توسعه می‌گذارند؟
این تاثیر در کشوری با خصوصیات ایران چگونه خواهد بود؟

چکیده

شبکه‌های ماهواره‌ای با تعداد بالا و محتوای متنوعی که دارند، تبدیل به یک مسئله مهم فرهنگی برای کشورهای در حال توسعه به خصوص ایران شده‌اند. مردم ایران دارای اعتقادات قوی مذهبی و تمدن و فرهنگ کهن هستند و این باعث می‌شود مسئله تعامل آن‌ها با ابزارهای فرهنگی مانند ماهواره‌ها پیچیده‌تر شود.

اصولاً هر وسیله و تکنولوژی‌ای هم دارای ویژگی‌های مثبت است و هم دارای ویژگی‌های منفی و بنا بر شرایط مختلف و نحوه استفاده از آن و استفاده‌کنندگان می‌تواند جنبه‌های مثبت و منفی نسبت به هم برتری یابد. این وسیله دارای تاثیرات مثبتی از قبیل قوت‌بخشی و رهاسازی مخاطبان از پرده‌های فهم، افزایش سعه‌صدر و ظرفیت افراد، افزایش علم و تجربه، آشنایی با فرهنگ‌های مختلف و ... هستند. در کنار این موارد، برای مخاطبان کشورهای در حال توسعه مضراتی از قبیل توهم توسعه‌یافتگی، درگیر شدن با ظواهر و غفلت از محتوا، سطحی‌نگری، دنیاطلبی و لذت‌جویی، از خود بیگانگی و ... را هم به همراه دارد.

عمده تاثیرات مثبت این شبکه‌ها مربوط به کنار زدن پرده‌ها از جلوی چشم مخاطبان و جامع‌نگری اوست و تاثیرات منفی بیشتر حول مفهوم از خود بیگانگی فرهنگی و بی‌هویتی است. در این مقاله با روش تحلیل محتوا به بررسی تاثیر ماهواره در توسعه فرهنگی زنان روستایی با تکیه بر جامعه مذعبی و سنتی ایران پرداختیم و به این نتیجه رسیدیم در مجموع ماهواره در این مسیر با توجه به شرایط خاص موجود، مفید نیست.

کلید واژه ها : ماهواره، توسعه فرهنگی، کشورهای در حال توسعه، زنان روستایی، ایران

فرضیه

هرچند ماهواره‌ها و اصولاً هر امکانی که تکنولوژی فراهم می‌کند الزاماً مثبت یا منفی نیست و می‌تواند مسهّل و یا مانعی برای توسعه باشد (عیوضی، ۱۳۸۵) اما در شرایطی مثل شرایط کشورهای جهان سوم و روابطی که در دنیا برقرار است استفاده از ماهواره برای این کشورها به شدت آسیب‌زاست و از خودبیگانگی هویتی و فرهنگی به‌بار می‌آورد. این شرایط برای کشوری مانند ایران با شرایطی که در متن به آن اشاره می‌شود و همچنین برای زنان روستایی شدیدتر است. بنابراین استفاده از ماهواره برای توسعه فرهنگی زنان روستایی در شرایط فعلی مضر است.

روش

در این پژوهش از روش مشاهده به همراه تحلیل محتوا استفاده خواهد شد. اطلاعات جمع‌آوری شده در این پژوهش از نوع دست دوم و استفاده از منابع کتابخانه‌ای خواهد بود. البته در جاهایی به موارد مشاهده شده هم اشاره ای خواهد شد.

پیشینه و اهمیت

مرتبط با این موضوع تحقیقی با عنوان « تبیین نقش و جایگاه فن آوری اطلاعات و ارتباطات بر توسعه روستایی با تاکید بر سرمایه اجتماعی (مطالعه موردی روستاهای بخش مرکزی شهرستان کرج)» در سال ۱۳۸۳ در دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران انجام شد که البته رویکرد آن بیشتر تبیین نقش اینترنت است. همچنین مقاله ای با عنوان « بررسی و تحلیل نقش فرهنگ در توسعه مناطق روستایی با رویکردهای توسعه پایدار» در سال ۱۳۹۱ تدوین و منتشر شده است که البته موضوع آن با این مقاله متفاوت است اما در آن اهمیت توسعه فرهنگی در توسعه پایدار مورد مطالعه قرار گرفته است که در اثنای تحقیق به آن خواهیم پرداخت.

همچنین مقاله ای در سال ۱۳۸۵ با عنوان « نقش اینترنت و ماهواره در تغییرات فرهنگی و سیاسی کشورهای در حال توسعه» تدوین شده است که نتیجه آن این بوده که نمی‌توان اینترنت و ماهواره و نقش آن‌ها در پدیده‌های فرهنگی را به راحتی مطالعه کرد زیرا این‌ها تحت تاثیر عوامل واحدی نیستند. کار دیگری که مرتبط با این بحث انجام شده مقاله «بررسی تاثیر صنعت فرهنگ بر هویت اجتماعی با تاکید بر شبکه‌های تلویزیونی ماهواره‌ای» است که در سال ۱۳۸۷ انجام شد و در آن به‌صورت پیمایشی کار انجام گرفته است و در آن بر هویت افراد که جنبه‌ای از فرهنگ و توسعه فرهنگی محسوب می‌شود تاکید شده است.

مقاله دیگری با نام «فرهنگ، رسانه و نقش سیاست‌های رسانه‌ای در توسعه فرهنگی کشور» در سال ۱۳۸۸ تدوین شده است که به مطالعه دقیق‌تر رابطه بین فرهنگ و رسانه می‌پردازد. مقاله دیگری در سال ۱۳۹۰ توسط موسی کاظم‌زاده با عنوان « نقش وسایل نوین ارتباط جمعی در توسعه فرهنگی، موانع و راهکارها » انجام شده که در آن کمتر به ماهواره توجه شده

است. مقالات دیگری نیز بودند که در این حوزه به رشته‌ی نگارش درآمدند و در آن‌ها عمدتاً برخی از پنج راس این مقاله یعنی ماهواره، توسعه، ایران، زنان، روستایی غایت بودند بنابراین از پرداختن بیشتر به آن‌ها صرف نظر می‌کنیم.

مقدمه

از آغاز شکل‌گیری و توسعه‌ی وسایل جدید ارتباط جمعی مسئله‌ی آثار اجتماعی فرهنگی جمعی به طور جدی جزئی از دل مشغولی‌های انسان معاصر بوده است. آیا این فرهنگ می‌تواند سطح کیفی زندگی انسان را افزایش دهد یا نه؟ و آیا در به مخاطره افتادن هویت انسان که با رشد شتابان تکنولوژی و رفاه مادی صورت بندی‌های تازه یافته است، چه نقشی می‌خواهد و یا می‌تواند ایفا کند؟ پاسخ به این دو سؤال طبیعتاً پیوستاری از بدبینی مطلق تا خوش‌بینی مطلق را نسبت به رسانه‌ها به وجود می‌آورد. برخی صاحب‌نظران رسانه‌ها را در این بحران سرچشمه‌ی درد می‌دانند و برخی آغازگر درمان. (خانیک، ۱۳۷۴)

در این میان رسانه‌های ارتباط جمعی در عصر امروز دارای نقش کلیدی در تعیین سرنوشت توسعه کشورها محسوب می‌شوند و این وسایل منشأ بسیاری از تحولات معاصر، راهنما و کنترل‌کننده جریان‌ها و تحولات در جهان به حساب می‌آیند. (کاظم زاده، ۱۳۸۹)

در این دوران که به عصر ارتباطات معروف است و وسایل ارتباط جمعی روز به روز گسترده تر و صاحب نفوذ بیشتری می‌شوند مطالعه و ارزیابی دقیق نقش این گستردگی ارتباطی و استفاده بهینه از شرایط موجود جهت استفاده حداکثری از فرصت‌های پیش رو و هم‌چنین آسیب ندیدن از تهدیدهای آن‌ها برای هر جامعه‌ای غیرقابل چشم‌پوشی است. این تحولات و گستردگی‌ها روزبه‌روز مرزهای موجود بین کشورها را کم‌رنگ تر کرده و مسائل جدید فرهنگی را مطرح می‌کند.

به عقیده مک لوهان رسانه‌های گروهی فاصله‌های مکانی را از بین می‌برد و مانند یک روستا همه مردم از واقع‌های که در گوشه‌ای از جهان رخ می‌دهد، مطلع می‌شوند. این پیشگویی که امروزه جامه عمل پوشیده همان عاملی است که تمام مردم جهان را هم‌زمان درگیر مسایلی چون یازده سپتامبر می‌کند و یا از اتفاقات لحظه‌به‌لحظه حمله به عراق، افغانستان، غزه، ... آنها را با خبر می‌سازد و یک حس مشترک جهانی را پدید می‌آورد. (کاظم‌زاده، ۱۳۸۹)

بر خلاف گذشته، تکنولوژی ارتباطات صرفاً در اختیار متخصصین نیست، و در زندگی روزمره مردم معمولی، در زمره‌ی نیازهای اساسی در آمده است. تکنولوژی ارتباطی این امکان را فراهم کرده است که انسان‌ها بدون واسطه‌ی دیگران با یکدیگر سخن بگویند، ارتباط برقرار کنند، از افکار و دیدگاه‌های هم مطلع شوند و بر یکدیگر تأثیر بگذارند. همین قدرت جادویی رسانه‌های نوین است که آن را به یک سلاح مؤثر فرهنگی بدل کرده است. (بی‌خانی، ۱۳۹۱)

ایران جزو کشورهای چند فرهنگی است. وجود بیش از یازده قوم اصلی، بیش از چهار زبان، تکلم به بیش از ده گویش و لهجه و حضور پررنگ سنتها و رسوم محلی در میان مردم و تعصبات دینی و قومی و قبیله‌ای خاص در اکثر مناطق کشور، در مجموع شرایط را برای مسائل مربوط به حوزه توسعه به‌ویژه توسعه فرهنگی بسیار دشوار می‌کند. این تکثر فرهنگی، اقتضات سیاسی و پیچیدگی‌های مدیریت و کشور داری خاصی را به دولت‌های دارای چنین شرایطی تحمیل می‌کند.

در دهه اخیر باتوجه به گسترش نفوذ وسایل ارتباط جمعی و افزایش تعداد شبکه‌های تلویزیونی و همچنین ایجاد نیاز نسبت به لزوم استفاده از این وسایل و همچنین ضعف سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران از نظر تنوع، محتوا و تکنولوژی، ضریب نفوذ ماهواره در کشور افزایش قابل توجهی پیدا کرده است. طبق آمار یک پژوهش حداقل ۶۰ درصد مردم ایران به ماهواره دسترسی دارند. (سازمان خبری فناوری اطلاعات و ارتباطات، فروردین ۱۳۹۲) این در حالی است که خرید و فروش و استفاده از ماهواره در ایران ممنوع است.

در این مقاله برآنیم به مطالعه نقش این اتفاق در توسعه فرهنگی جامعه مذهبی و سنتی روستایی به خصوص زنان در ایران بپردازیم.

مفاهیم

۱. توسعه

با توجه به تعاریف مختلف در مورد توسعه می‌توان مفهومی از توسعه را که مورد اتفاق بیشتر صاحب‌نظران باشد این گونه بیان نمود: توسعه سیری است که متضمن بهبود مداوم همه عرصه‌های زندگی انسانی، اعم از مادی و معنوی، و نیز بنیان‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی باشد و انسان در این سیر به حیاتی با عزت نفس و اتکا به خود همراه با گسترش دایره انتخاب در محدوده پذیرفته شده دست یابد. توسعه از دو نظر بحث‌پذیر است: اهداف و آرمان‌های توسعه، و سیر تاریخی توسعه. منظور از سیر تاریخی توسعه، سیری است که کشورهای غربی آن را پیموده‌اند که بسیاری از بخش‌های این سیر به خاطر شرایط بومی و فرهنگی سایر کشورهای در حال توسعه تقلیدپذیر و اقتباس‌شدنی نیست. ولی توسعه دارای اهداف و آرمان‌هایی است که ارتقای مادی و معنوی جوامع انسانی را باعث می‌گردد. (تابش، ۱۳۸۸) در این مقاله هر جا صحبت از توسعه شد منظور اهداف و آرمان‌های آن خواهد بود نه الزاماً سیری که غرب در این زمینه پیموده است.

هدف از توسعه رفع نیازهای انسان است که بطور کلی نیازهای انسان را می‌توان در سه طیف گسترده به شرح زیر طبقه بندی کرد:

— نیازهای زیستی و فیزیولوژیکی مانند خوراک ، پوشاک ، مسکن و ...

— نیازهای روانی مانند کسب آگاهی کسب امنیت ، ارتقا و تعالی ، فرار از تاریکی ها و ناشناخت ها ، لذت بردن از معنویت (هنر ، زیبایی و...) ، لذت بردن از حیات و از جهان هستی ، ارتباط با کائنات ، ...

— نیازهای اجتماعی مانند نیاز به تشریک جمعی در حل مسایل ، مشکلات ، تنگناها و... ، نیاز به همدلی ، پاسخ به نیازهای جنسی . (سیف الهی، ۱۳۸۱، ص ۴۱)

۲. فرهنگ

کلمه فرهنگ مرکب از دو جزء "فر" و "هنگ"، به معنی "کشیدن" و نیز "تعلیم و تربیت" است. در زبان انگلیسی و فرانسوی به معنای کشت و کار یا پرورش بوده است و در زبانهای رومانیایی و انگلیسی از آن معنای پرورش، بهسازی، تذهیب یا پیشرفت اجتماعی را استنباط می کردند، اما امروزه فرهنگ از نظر تنوع و وسعت های معنایی و سیر تاریخی و برداشت ادبی چنان ابعاد گسترده‌ای یافته است که دیگر نمی توان آن را محدود به مفهوم "دانش و تربیت" دانست. (روح الامینی، ۱۳۶۸).

عبارت فرهنگ در بُعد عمومی نشأت گرفته از همان اندیشه تایلر است که « فرهنگ را مجموعه ای از توانایی ها، شناخت، باورها، اشیاء، فنون، هنرها و قوانین می دانند که هر انسانی از جامعه ای که در آن عضو است، دریافت می کند.» (فکوهی، ۱۳۷۹: ۲۴۵)

توسعه فرهنگی

توسعه فرهنگی همان ارج نهادن به افکار، آداب و رسوم ملی و بومی هر جامعه ای است. توسعه فرهنگی منجر به خود باوری جامعه شده است، و توانایی های بالقوه و خلاق انسان را در زمینه فرهنگی شکوفا می کند؛ و این مسئله خود در شکل گیری و هویت فرهنگی جامعه نقش مهمی را ایفاء می نماید. در واقع ترکیب توسعه و فرهنگ در جامعه و در بخشی از اندیشه های علوم انسانی، به دنبال این است که با توجه به فرایند مدرنیته و مدرنیزاسیون با یک رویکرد درونی و بومی و بهره مندی از پیامدهای موثر بیرونی توسعه، به شناخت عمیق باورها و ارزش های ملی و محلی جامعه خود بپردازد. توسعه فرهنگی در قالب اهمیت دادن به ارزش های محلی و ملی، باید بتواند از طریق برنامه ریزی های فرهنگی و اجتماعی به نیازهای معنوی و مادی افراد جامعه خود پاسخ دهد، تا از این طریق ایده ها، افکار، و آداب و رسوم ملی - بومی جامعه خود را در قالب ارتباطات نمادین فرهنگی و نشانه های ملی و بومی در عصر حاضر همپای فرهنگ سایر جوامع موثر در جهان اشاعه دهد. (شربتیان، ۱۳۸۸، به نقل از کاظم زاده ۱۳۹۰)

«در مجموع توسعه فرهنگی را می توان فرآیند ارتقاء شئون گوناگون فرهنگ جامعه در راستای اهداف مطلوب دانست که زمینه ساز رشد و تعالی انسانها خواهد شد. در اینجا منظور از شئون گوناگون فرهنگ، نگرش ها، ارزش ها، هنجارها، قوانین، آداب و رسوم می باشد.» (تابش، ۱۳۸۸)

هدف نهایی توسعه فرهنگی نیز در این تعریف در واقع غرض اصلی هر نوع توسعه ای است؛ یعنی رشد و تعالی انسان، هم در ابعاد مادی و هم در بعد معنوی. البته روشن است که دستیابی به این هدف جز در صورت مناسب بودن بستر زیست انسان، که همانا جامعه است، محقق نمی شود. (تابش، ۱۳۸۸)

ماهواره و ویژگی های آن

۱. گستردگی تعداد و محتوای شبکه ها

یکی از ویژگی‌های اجتناب‌ناپذیر شبکه‌های ماهواره‌ای تعداد بسیار بالای آن می‌باشد. در کل جهان ۳۰۰ ماهواره تلویزیونی فعال است که از این تعداد ۱۱۶ ماهواره فضای ایران را پوشش می‌دهند. شبکه‌های فارسی‌زبان که فقط برای فارسی‌زبانان و خصوصاً ایرانی‌ها برنامه تولید و پخش می‌کنند، هم‌اینک به بیش از ۱۶۰ کانال رسیده است. اما ماهواره‌هایی که در فضای ایران فعالند، امکان دریافت حدود ۱۸ هزار شبکه تلویزیونی را فراهم کرده‌اند و از این تعداد حدود ۲ هزار شبکه را با دیش‌های معمولی می‌توان با کیفیت بالا دریافت کرد. (روزنامه جوان، ۱۳۹۳/۴/۱۶)

این شبکه‌ها دارای محتوای بسیار متنوعی نیز هستند و امروزه تقریباً موضوعی نیست که برای آن شبکه تخصصی وجود نداشته باشد. و این علاوه بر برنامه‌های موضوعی در شبکه‌های عمومی است.

۲. حضور فرهنگ‌های مختلف

یکی دیگر از ویژگی‌های شبکه‌های ماهواره‌ای این است که این شبکه‌ها برای فرهنگ خاصی محدود نشده‌اند. در این شبکه‌ها، برنامه‌ها برای فرهنگ جامعه یا گروهی خاص ساخته شده و در دسترس عموم قرار می‌گیرند. هیچ هشدار یا اطلاعیه‌ای مبنی بر این‌که این شبکه‌ها چه خصوصیات فرهنگی را مورد ستایش قرار می‌دهند و با چه فرهنگ‌هایی متضاد هستند وجود ندارد و تمام این شبکه‌ها داعیه عمومی بودن دارند.

البته برخی از این شبکه‌ها به واسطه زبان یا قومیت و یا تخصص خاصی که در آن‌ها مطرح است بالتبع دارای جهت‌دهی مخاطب هستند اما در همین شبکه‌ها هم از جهت دسترسی سایر افراد غیر مرتبط به آن زبان یا قوم یا تخصص مانعی وجود ندارد.

۳. جذابیت ظاهری بالای برنامه‌ها

از آن‌جایی که بسیاری از برنامه‌های ماهواره‌ای در غرب ساخته می‌شوند، دارای آخرین تکنولوژی ساخت برنامه هستند و از بالاترین جلوه‌ها برای جذب مخاطب استفاده می‌کنند؛ شرایطی که در تلویزیون‌های ملی در کشورهای در حال توسعه به‌ندرت دیده می‌شود.

کانال‌های ماهواره‌ای سعی در ارضای حس زیبای شناختی افراد و مخاطبان‌شان دارند. دیدن چهره‌های مشهورترین هنرمندان جهانی، استفاده بهینه از رنگ‌ها و دکوراسیون‌ها در ساخت برنامه‌های مختلف، در حالی که برنامه‌های تلویزیون‌های داخلی بیشتر از کلیشه‌ها بهره می‌گیرند، باعث جذابیت این شبکه‌ها برای جوانان که به دنبال تنوع و زیبایی بیشتری هستند و هم‌چنین زنان می‌شود. (صادقی، ۱۳۹۲)

۴. هدایت یک‌طرفه برنامه‌ها

دیگر ویژگی این شبکه‌ها، رقابت نابرابر بین شبکه‌های کشورهای توسعه‌یافته و درحال توسعه است. در حالی که از نظر تکنیک کشورهای توسعه‌یافته در سطح بالاتری قرار دارند، از نظر تعداد هم تعداد کانال‌هایی که از کشورهای توسعه‌یافته و غربی هدایت می‌شود با کانال‌هایی که از طرف کشورهای جهان سوم هدایت می‌شود قابل مقایسه نیست. همچنین از نظر درآمد و بودجه هم این کشورها و شبکه‌هایشان باهم قابل رقابت نیستند.

این موضوع وقتی جدی‌تر می‌شود که متوجه شویم برخی افراد، دولت‌ها و گول‌های رسانه‌ای در واقع شبکه‌ها را تحت کنترل خود دارند و شبکه‌های خارج از این دایره بسیار محدودند. مثال از این دست زیاد است ولی به عنوان شاهد می‌توان به رابرت مرداک استرالیایی‌الاصل اشاره کرد. (خبرگزاری مشرق، ۱۳۹۱/۱۲/۱۴)

۵. اقتصاد، سیاست

نکته‌ای که درمورد شبکه‌های ماهواره‌ای بسیار حائز اهمیت است و کمتر به آن توجه می‌شود این است که غالب این شبکه‌ها دو هدف بیشتر ندارند یا برای اهداف سیاسی تاسیس شده و فعالیت می‌کنند، مثل شبکه BBC که به زبان‌های مختلف فعالیت می‌کند و شبکه فارسی آن در آستانه انتخابات ریاست جمهوری سال ۱۳۸۸ ایران راه‌اندازی شد و یا شبکه PRESS TV که توسط جمهوری اسلامی ایران برای مقابله با تحرکات رسانه‌ای غرب ساخته شده است. که در این میان بسیاری از شبکه‌ها هم هستند که مشخص کردن اهداف سیاسی پشت‌پرده آن‌ها به آسانی امکان‌پذیر نیست و غالباً در پوشش برنامه‌های فرهنگی این اهداف را دنبال می‌کنند.

هدف عمده دیگر این شبکه‌ها سودآوری و مسائل اقتصادی است. هرکدام از این اهداف با خود ملزوماتی دارد که باعث می‌شود حالت ایدئولوژی به‌خود بگیرند و در مواقع حساس برخی از موازین دیگر این شبکه‌ها توسط آن‌ها نادیده گرفته شود.

کمتر پیش می‌آید شبکه‌ای عام‌المنفعه باشد و هدفی خیرخواهانه و غیر از این اهداف داشته باشد.

ماهواره و توسعه فرهنگی زنان روستایی در ایران

ماهواره مانند هر وسیله‌ای هم دارای نقش مثبت و هم دارای نقش منفی می‌تواند باشد هم فرصت به همراه خود دارد و هم تهدید. البته این مهم می‌تواند برای جوامع مختلف، شرایط مختلف، افراد مختلف و جنسیت‌های مختلف متفاوت باشد. در برخی شرایط شاید اصل وسیله، خوبی‌ها و فرصت‌هایش بیش از تهدیدهایش باشد ولی شرایط در تعامل با آن طوری پیش آمده باشد که در حقیقت این‌گونه نباشد و تهدیدهایش بیشتر به چشم بیاید و امکان بروز داشته باشد یا بالعکس.

به نظر می‌رسد در سال‌های اخیر تمرکز شبکه‌های ماهواره‌ای و مالکان آن‌ها از خبر به سمت سریال‌ها و برنامه‌های خانوادگی بیشتر شده است. این امر هم‌زمان شده است با بالا رفتن درصد استفاده از ماهواره در روستاهای کشور.

در ادامه به‌طور خلاصه به بررسی نقش مثبت و منفی ماهواره در فرایند توسعه فرهنگی زنان روستایی در ایران می‌پردازیم:

الف) نقش مثبت

برای کشوری با شرایط خاص فرهنگی و تفاوت گسترده فرهنگی در آن، وحدت نسبی ایدئولوژیک، شرایط خاص سیاسی و دوست و دشمن بسیار در جهان و تاثیرگذاری بالا و ... مانند ایران که گمانه‌زنی‌ها در مورد مسائل فرهنگی جاری در آن بسیار زیاد است و عبارات زیادی در مورد معضلات فرهنگی آن به کار می‌رود مانند تهاجم فرهنگی، ماهواره و اصولا هر وسیله ارتباط جمعی توده‌ای از اهمیت بالایی برخوردار است.

این وسایل که هم دارای فرصت و هم تهدید هستند، در این کشورها زمانی دارای نقش مثبت خواهند بود که توسط افراد آزاداندیش مورد استفاده قرار می‌گیرند. افرادی که در استفاده از این وسایل منافع و حب و بغض‌ها را کنار گذاشته و برای سعادت واقعی تلاش می‌کنند و در این گفته خود صادق هستند. افرادی که نه از بودن آن وسیله سود شخصی در راستای قدرت و ثروت می‌برند و نه از نبود آن. در این صورت است که هیچ وسیله‌ای در دنیا مورد استفاده نادرست قرار نخواهد گرفت. در ادامه به نقش‌های مثبت استفاده از ماهواره برای زنان روستایی آزاداندیش در ایران می‌پردازیم:

۱- رویارویی با نقش‌های تجربه نشده

یکی از اتفاقاتی که به واسطه ویژگی‌های منحصر به فرد شبکه‌های ماهواره‌ای می‌افتد، مشاهده افرادی مشابه، با فرهنگ‌های متفاوت است که نقش‌هایی پذیرفته‌اند که شاید در آن فرهنگ و یا ایدئولوژی، مرسوم نباشد. بیننده این فرصت را دارد که علاوه بر افزایش قدرت انتخابش در نقش‌پذیری، از طریق هم‌ذات‌پنداری با دیگران تحلیل کند که آیا آن نقش اساسا برای او مفید است یا خیر و آیا خوب است که او راه خود را تغییر دهد یا خیر.

به‌طور مثال برای زنان روستایی در ایران که بیشتر به خانه‌داری، باغداری، نگهداری دام و طیور و تولیدات خانگی مشغول هستند دیدن زنی که از نظر کسب علم در درجه بالایی است و اتفاقا از اصالتی روستایی برخوردار است می‌تواند مشوق آن‌ها برای کسب علم باشد و یا مثلا سریالی مثل پزشک دهکده می‌تواند در تقویت خودباوری و اعتماد به نفس به این گروه از جامعه کمک کند.

هم‌چنین مشاهده این موارد می‌تواند از تجربه موارد غیرمفید جلوگیری کند به این ترتیب که افرادی در نقش‌ها و با ویژگی‌هایی دیده شوند که یا ویژگی‌ها و فرهنگ‌های آنان و یا ایدئولوژی آن‌ها اساسا متفاوت و غیر قابل جمع شدن با فرهنگ و ایدئولوژی بومی باشد و یا منطق نهفته در این نقش‌پذیری مورد پذیرش بیننده قرار نگیرد. از این رو برخی از زنان روستایی با دیدن ماهواره بدون این‌که خودشان برخی کارها و نقش‌ها را تجربه کنند، آن را مخرب دیده و به کل فکر آن را از سر بیرون می‌کنند.

۲- آموزش‌های لازم در دسترس

برای بسیاری از زنان روستایی که نقش‌های زیادی در زندگی برعهده دارند و خیلی از آن‌ها در زمینه‌های اقتصادی هم برای خانواده فعالیت می‌کنند وقت آن‌چنانی برای دیدن آموزش‌های لازم از طریق مطالعه کتاب و یا کلاس‌های آموزشی وجود ندارد. شبکه‌های متنوع ماهواره‌ای که بسیاری از آن‌ها تخصصی هستند و حول موضوعی خاص برنامه پخش می‌کنند می‌توانند در کمترین زمان ممکن و با کمترین هزینه آموزش‌های لازم را در زمینه‌های مختلف مانند مسائل خانوادگی، راه‌های حل تنش در روابط بین فردی، مسائل دینی و فرهنگی و ... به مخاطبان هدیه دهند.

به‌طور مثال خانمی که در روز به طور متوسط ۱۲ ساعت از وقت او برای کارهای جاری زندگی باید صرف شود و تنها ۴ ساعت آن‌هم به‌طور غیر پیوسته وقت آزاد دارد می‌تواند با اندکی مدیریت کردن این وقت با برنامه‌های مورد نیاز، به بهبود شرایط فرهنگی خود بپردازد و در همان نقش خود و فعالیت‌های خود موفق‌تر باشد.

۳- دیدن اتفاقات گوناگون و بالا رفتن صبر و سعه صدر

بسیاری از زنان روستایی ارتباط کمی با جهان بیرون داشته‌اند و سفرهای خارج شهری و بین‌المللی کمی داشته‌اند. برای این گروه که تعدادشان بسیار بالاست یکی از معضلات مهم، کوچک بودن دنیای آن‌هاست. به این معنا که چون تجربه‌های متفاوت زیادی نداشته‌اند مسائل کوچک برای آن‌ها بسیار بزرگ است و باعث می‌شود با دیدن کوچک‌ترین نارسایی برافروخته شوند و ایجاد هزینه کنند.

دیدن شبکه‌های متنوع ماهواره‌ای از اقصی نقاط دنیا با موارد متناقض با فکر افراد می‌تواند باعث شود که او جهان را بزرگ‌تر ببیند و مشاهده کند که مسئله او با همسایه‌اش اصلاً مسئله حادی نیست. این اتفاق خواهد توانست سبب این شود که بیننده در مقابل اتفاقات ناخوشایند صبر بیشتری پیشه کند و ضمناً راه‌حل‌های گوناگونی برای آن‌ها نیز داشته باشد. اعصاب فرد راحت‌تر و ظرفیت او برای تحمل مشکلات بیشتر خواهد بود.

هم‌چنین با دیدن اخبار مختلف جهان و مشکلات مردم کشورهای دیگر، انتظار او از زندگی، منطقی‌تر خواهد شد.

۴- افزایش افق دید

شاید یکی از مشکلات توسعه‌ای مردم روستایی و خصوصاً زنان، انتظارات آن‌ها از زندگی و افق دید و شناخت آن‌ها از خودشان باشد. شبکه‌های ماهواره‌ای با تنوعی که دارند در واقع چشم بیننده را به واقعیت‌های جهان و هم‌چنین نسبت به واقعیت‌های وجودی انسان و توانایی‌هایش باز می‌کنند. این شبکه‌ها می‌توانند از زوایای دیگری به مسائل و واقعیت‌ها بپردازند که شاید به دلایل مختلف از چشم مخاطب پنهان مانده باشد.

در دنیای امروز رسانه‌ها و به ویژه رسانه‌های تصویری در ایجاد پرده در مقابل چشم مخاطبان حائل بین او و حقیقت و هم‌چنین کنار زدن این پرده نقش اساسی دارند.

بسیاری از زنان روستایی انتظارات پایینی از خود دارند و نقش خود را در حد معمول می دانند و در جهت بهینه سازی کارهای خود و نقش خود بر نمی آیند؛ یعنی احساس نیازی برای این نمی کنند. هم چنین خیلی از آن ها از توانایی های خود اطلاع چندانی ندارند و شبکه های ماهواره ای می تواند در برداشتن این پرده از جلوی چشم این قشر از جامعه به آنان کمک کنند.

۵- جامع نگری و دوری از ساده اندیشی

به طور کلی افزایش تجربه آدمی باعث نگرش جامع تر او به مسائل می شود. هر چه افراد بی تجربه تر باشند ساده تر فکر می کنند و کمتر به تمام جوانب موضوعات مختلف می پردازند. اما ماهواره ها با تنوع بسیار بالایی که دارند و محتوای پراکنده و گسترده، زمینه تجربه گسترده ای برای انسان فراهم می کنند که در موقعیت های مختلف باعث دقیق تر و جامع تر نگاه کردن او می شود.

برای زنان روستایی نیز مشابه این اتفاق توسط تماشای ماهواره می تواند بیفتد. تجربه عمدتاً کم این قشر از جامعه می تواند با مشاهده ماهواره جبران شود و ساده اندیشی در قضاوت ها و تصمیم گیری ها جای خود را به جامع نگری بدهد. چه این که در زندگی های روستایی زنان نقش بسیار گسترده ای دارند و این تحول می تواند در توسعه جامعه روستایی بسیار مهم باشد.

۶- کمک به فرآیند قدرت بخشی

در پارادایم قدرت بخشی توسعه (ملکات، ۱۳۸۴)، توانمند کردن افراد و گروه ها برای توسعه خود مناسب ترین راه برای توسعه دانسته شده است. در این پارادایم، « قدرت بخشی همان تبلور قدرت اجتماعی در سطوح تحلیل فردی، سازمانی و اجتماعی است. » (Speer & Hughey, ۱۹۹۵، به نقل از ملکات، ۱۳۸۴)

شبکه های ماهواره ای با بالابردن اعتماد به نفس مخاطبانشان در اثر مواردی که پیش از این ذکر شد، باعث می شوند که مخاطبان با خودآگاهی نسبت به انتخاب مسیر زندگی خود بپردازند.

ب) نقش منفی

بی شک ماهواره مانند هر وسیله دیگری در کنار مزایا، معایبی هم دارد. در کشور ایران که از نظر فرهنگی دارای قدمتی طولانی و کهن و دارای تمدنی قدیمی است و مردم آن صبغتهای مذهبی و دینی دارند، به خصوص پس از انقلاب اسلامی با اهداف سیاسی، این فرهنگ در معرض تهاجمات زیادی قرار گرفت. برخی از شبکه های ماهواره ای به خصوص شبکه های فارسی زبان هم اصلاً با همین هدف تاسیس شدند. در ادامه به نقش منفی شبکه های ماهواره ای در فرایند توسعه ای زنان روستایی می پردازیم :

۱- پنداشت نمود توسعه یافتگی

یکی از مضرات استفاده از ماهواره، می‌تواند این باشد که افراد خود را توسعه یافته بدانند در حالی که توسعه تحت عوامل مختلفی در فرد روی می‌دهد و ماهواره تنها یک وسیله است. در این مواقع امکان تضاد و یا از خودبیگانگی بسیار زیاد است. این مشکل در روستاها و نزد زنان بسیار حادثتر است زیرا فاصله فرهنگ روستایی با برنامه‌های ماهواره‌ای بسیار زیادتر از فاصله فرهنگ شهری با آن است و کمی اقتباس از آن موجب متفاوت شدن و ایجاد این پنداشت غلط می‌شود.

۲. پذیرش بومی‌نشده فرهنگ‌های دیگر

در شبکه‌های ماهواره‌ای فرهنگ‌های مختلف و رفتارهای متفاوتی به تصویر کشیده می‌شود؛ بیننده ممکن است به محض مشاهده آن‌ها و تطابق آن‌ها با خواست او بدون بررسی دقیق و محاسبه سود و زیان آن، به اقتباس آن بپردازد.

بومی کردن فرهنگ‌های خارجی قبل از اقتباس یکی از ملزومات توسعه فرهنگی است، زیرا اگر چنین اتفاقی نیفتد شکاف بین فرهنگ خودی و فرهنگ بیگانه هم برای فرد مشکلات فرهنگی و هویتی ایجاد خواهد کرد و هم باعث شکاف فرهنگی بین افراد استفاده کننده و دیگران خواهد شد.

زن روستایی ایرانی که قبلاً تقید بسیار بالایی به موازین اعتقادی و مذهبی داشت، اکنون رفتاری به تقلید از این شبکه‌ها از خود بروز می‌دهد که با سایر رفتار او و هم‌چنین فرهنگ حاکم بر آن روستا تطابق ندارد و ممکن است این تضاد فرهنگی برای سایر شئون زندگی هم مشکل ساز شود.

۳- گم شدن ممتوا در بین جذابیت‌های ظاهری

ظاهر زیبای برنامه‌های ماهواره‌ای مخصوصاً آن‌ها که از کشورهای توسعه یافته می‌آیند، می‌تواند به نحوی باعث فریب بیننده شود و بدون توجه به محتوای آن مورد توجه قرار گیرد و حتی از طرف مخاطب و مرد پذیرش قرار گیرد، حال آن‌که شاید خود او نیز اگر از او سوال شود، محتوای این برنامه‌ها را غیر مناسب بداند.

این مسئله برای روستائینی که کمتر از این ظواهر دیده‌اند و جذابیت این‌ها برای آن‌ها چندین برابر است، جدی‌تر خواهد بود و می‌تواند تغییراتی در مخاطبان ایجاد کند بدون این‌که خود آن‌ها نسبت به آن‌ها اطلاع و رضایت داشته باشند.

۴- کم ارزش شدن هویت و فرهنگ بومی و ملی

هر عمل و ارزشی اگر تداوم نداشته باشد، به مرور فراموش می‌شود. خواه خوب باشد یا بد.

یکی از ویژگی‌های شبکه‌های ماهواره‌ای، غیر بومی بودن برنامه‌های آن‌ها برای مخاطبان کشورهای در حال توسعه مانند ایران است. در این میان اتفاقی که ممکن است بیفتد این است که هویت ملی افراد و باورهای فرهنگی بومی آن‌ها و همچنین سنت‌های آن‌ها به فراموشی سپرده شود. این امر موجب از خودبیگانگی و دوگانگی شخصیتی در افراد خواهد شد.

در میان زنان روستایی نیز این امر می‌تواند باعث از بین رفتن هویت زن روستایی و مفاهیم مرتبط با آن شود. به مرور زمان زنی که تا دیروز به کار و تلاش شهره بود و افتخار می‌کرد، امروز راحت‌طلبی جزئی از فرهنگ او شده و دیگر اثری از هویت قبلی که یکپارچه و مورد رضایت او بود وجود ندارد و امروز هویتی چندگانه و مبهم برای او مانده است.

۵- افزایش رامت طلبی و دوری از کار و تلاش

یکی از مشکلات استفاده از ماهواره در کشورهای جهان سوم و در حال توسعه این است که تصویری که عموماً در شبکه‌های ماهواره‌ای به نمایش درمی‌آید، تصویری ایده‌آل از زندگی است که در آن رفاه مادی در حد مطلوبی قرار دارد و برای انجام کارها نیازی به کار و تلاش آن‌چنانی وجود ندارد. این تصویر ترسیم شده، برگرفته از زندگی جوامع توسعه یافته است و در بین مردم آن جوامع امری عادی است زیرا آن‌ها می‌دانند مشکلات زندگی را باید در مسائل دیگری جستجو کنند. اما بیننده در کشورهای در حال توسعه از این مشکلات اطلاع ندارد و ناخودآگاه تحت تاثیر این تصاویر قرار می‌گیرد.

دوری از کار و تلاش روزمره و گرایش به سمت رفاه و آسایش از پیامدهای این اتفاق است. می‌دانیم که برای توسعه جوامع، فرهنگ کار و تلاش یکی از ملزومات اساسی است و راحت‌طلبی آسیب بسیار بزرگی در سر راه آن محسوب می‌شود.

نتیجه این می‌شود زنی که قبلاً از شیر تازه دام، انواع محصولات را تولید می‌کرد، اکنون تنها به دوشیدن شیر اقدام می‌کند و آن را برای تهیه محصولات به کارخانه‌ها می‌دهد و سپس از آن‌ها اقدام به خرید می‌کند و به کیفیت بد آن اعتراض می‌کند و محصول قدیمی خود را ستایش می‌کند ولی برای تولید دوباره آن همت نمی‌کند.

۶- احساس سرفوردگی

تماشای زندگی‌ها و ظواهر زیبای کشورهای توسعه‌یافته توسط مخاطب که در کشور خود از این قبیل صحنه‌ها مشاهده نمی‌کند باعث ایجاد سرخوردگی و ناامیدی در او می‌شود. مشخص است که انسان سرخورده هرگز نمی‌تواند توسعه‌یافته باشد و با تعریف توسعه‌یافتگی فرهنگی هم در تضاد است.

این معضل در میان روستائیان به شدت بیشتر است. زیرا از فضای ظاهراً توسعه‌یافته شهری فاصله دارند و فاصله آن‌چه می‌بینند با آن‌چه احساس می‌کنند بسیار بیشتر است. اگر در کنار این مسائل رسیدگی به روستاها هم ضعیف باشد، فاجعه خواهد بود.

اما در میان زنان به علت تنوع‌خواهی و زیبایی‌دوستی بیشتر آن‌ها بازهم مشکل پیچیده‌تر می‌شود. اما در میان جامعه ایران که مردمی مذهبی با اعتقادات قوی دارد وقتی می‌بینند که این ظواهر زیبا در کشورهای توسعه یافته وجود دارد احتمالاً دچار

سرخوردگی اعتقادی و مذهبی هم می‌شوند که معضل را دوچندان می‌کند این درحالی است که احتمالاً همین افراد حضور در مجموعه کامل آن فرهنگ از نزدیک را برنتابند.

۷- ترویج هوس‌فواهی و دنیاطلبی (بی‌فانی، ۱۳۹۱)

تنوع شبکه‌ها و زیبایی ظاهری برنامه‌ها، باعث می‌شود رفته‌رفته ذائقه مخاطب دچار تغییر اساسی شود و بیشتر از این که به دنبال رشد و توسعه خود باشند به دنبال لذت‌بردن و تنوع خواهند بود.

زنان روستایی که مظهر تلاش و جهاد برای خانواده هستند، با تغییر ذائقه عملاً به دنبال لذت خواهند بود و ارزش‌های خود را فراموش خواهند کرد.

ضمن اینکه ماهواره با خصوصیتی که ذکر شد مظهر دنیاطلبی و پایبندی به دنیاست. زیرا در هیچ جای آن به مرگ اشاره نمی‌شود و طبق ایدئولوژی سرمایه‌داری، اغلب برنامه‌های ساخته شده در کشورهای توسعه یافته غربی، دنیا و سود مدام ترویج می‌شود در حالی که مخاطب روستایی و سنتی این شبکه‌ها، دارای ارزش‌های اسلامی و اعتقادی قوی است و این تناقض باعث می‌شود مخاطب از آن تاثیر پذیرفته و در خلاف جهت توسعه فرهنگی که یکی از ملزومات آن، حفظ فرهنگ و اعتقاد بومی است، حرکت خواهد کرد.

۸- سطحی شدن

هرچه محتوای دریافتی از رسانه‌ها بیشتر و زیباتر و متنوع‌تر شود، مخاطب هم سطحی‌تر می‌شود. این موضوعی است که پستمن (۱۹۳۱-۲۰۰۳) هم به آن اشاره می‌کند و پیشرفت ظاهری تکنولوژی را باعث عدم توجه به عمق مطالب و محتوا می‌داند.

مسئله‌ای که مطرح شد، موضوعی عمومی است و مختص ماهواره یا کشورهای در حال توسعه و یا زنان و ... نیست. بنابراین از توضیح بیشتر درمورد آن خودداری می‌شود.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

با توجه به مطالب گفته شده، ماهواره در کل برای زنان روستایی در کشوری مثل ایران مفید نیست و باعث توسعه‌یافتگی آن‌ها از نظر فرهنگی نمی‌شود؛ زیرا مواردی که به عنوان نقش مثبت ماهواره‌ها ذکر شد، اکثراً برای افرادی است که کاملاً با این وسیله و کارکرد آن آشنا هستند و تحت تاثیر آن قرار نمی‌گیرند و اصطلاحاً جو زده نمی‌شوند. بسیار نادر است که چنین مواردی در کشورهای در حال توسعه یافت شوند، آن‌هم اگر مذهبی باشند و آن‌هم در روستاها و در بین زنان! احتمالاً رسیدن به این نقطه برای افرادی خواهد بود که اولاً مدتی نسبتاً طولانی با این وسیله کار کرده باشند، ثانیاً درمورد آن آموزش دیده

باشند و نقاط مثبت و منفی استفاده از آن به آن‌ها آموزش داده شود و ثالثاً به لحاظ شخصیتی دارای ویژگی‌های غیر احساسی باشند.

اما در مورد نقش منفی ماهواره که ذکر شد تقریباً تمام آن‌ها یا عمومی هستند و یا اینکه مخصوص جوامع توسعه‌نیافته و افرادی که از این وسیله کمتر استفاده کرده‌اند، است. این در حالی است که به بررسی سیاسی ماهواره در این مقاله پرداختیم. پس از انقلاب اسلامی هزینه بسیاری روی نابودی و انحراف این انقلاب از سوی دشمنانش انجام گرفت و به ناچار از آن جایی که اسلام، ایران و انقلاب کاملاً به هم پیوسته هستند، به هجوم همه‌جانبه به این مفاهیم روی آوردند. به ناچار برای اهداف سیاسی تهاجمات فرهنگی گسترده‌ای نیز انجام می‌شود که یکی از مسیرهای عمده آن همین ماهواره‌ها هستند و همین موضوع به تنهایی برای غیرمفید دانستن مطالب شبکه‌های فارسی‌زبان خارجی کافی است.

البته مواردی که گفته شد بسیار اندک بود و لازم است تحقیقی دقیق‌تر و جامع‌تر با نظرخواهی از متخصصان این رشته با دیدگاه‌های مختلف انجام شود.

منابع

- آرشیو روزنامه جوان، ۱۳۹۳/۴/۱۶ ، برگرفته از جامعه خبری تحلیلی الف به آدرس <http://alef.ir/vdccc41qip2bq108.alaz2.html?۲۳۳۴۸۵> ، رویت شده در ۱۳۹۳/۱۱/۲۳.
- آرشیو خبرگزاری مشرق، بخش بین‌الملل، ۱۳۹۱/۱۲/۱۴ ، برگرفته از آدرس <http://www.mashreghnews.ir/fa/news/۱۹۸۷۱۷> ، رویت شده در ۱۳۹۳/۱۱/۲۳.
- بی‌خانی، سرو (۱۳۹۱) ، «آسیب شناسی استفاده از ماهواره و تأثیر آن بر تضعیف بنیان خانواده»، برگرفته از <http://kordestan.womenhc.com/?p=۴۵۰۴۹&more=۱&c=۱&tb=۱&pb=۱> ، رویت شده در ۱۳۹۳/۱۱/۶.
- تابش، محمد (۱۳۸۸) ، «توسعه فرهنگی» ، برگرفته از <http://culture.blogfa.com/post-۳۰.aspx> ، رویت شده در ۱۳۹۳/۱۱/۲۲.
- خانیکی، هادی (۱۳۷۴) ، «فرهنگ جمعی و رسانه‌های نو»، سروش (مجموعه مقالات رسانه‌ها و فرهنگ)، برگرفته از سایت باشگاه اندیشه به آدرس <http://www.bashgah.net/fa/content/show/۳۶۶۸> ، رویت شده در ۱۳۹۳/۱۱/۵.
- روح‌الامینی، محمود (۱۳۶۸) ، زمینه فرهنگ شناسی تالیفی در انسان شناسی فرهنگی ، انتشارات عطار ، تهران، چاپ دوم.
- ریوور، کلود (۱۳۷۹) ، درآمدی بر انسان شناسی، ترجمه ناصر فکوهی، نشر نی، تهران.

— سازمان خبری فناوری اطلاعات و ارتباطات، ۱۳۹۲/۱/۱۹، به آدرس <http://www.citna.ir/news/۶۵۲۴>، رویت شده در ۱۳۹۳/۱۱/۲۱.

— سیف اللهی، سیف الله (۱۳۸۱)، *جامعه شناسی مسائل اجتماعی*، انتشارات جامعه پژوهان سینا، تهران.

— صادقی، فواد (۱۳۹۲)، *شکست/انحصار*، تهران، انتشارات ایران، چاپ اول.

— عیوضی، محمد رحیم (۱۳۸۵)، «نقش اینترنت و ماهواره در تغییرات فرهنگی و سیاسی کشورهای در حال توسعه»، *مجله مطالعات تربیتی و روان شناسی*، شماره ۲۵، صص ۱۹۵-۲۱۴.

— کاظمزاده، موسی (۱۳۸۹)، «نقش وسایل نوین ارتباط جمعی در توسعه فرهنگی. موانع و راهکارها»، *مجله‌ی نامه پژوهش فرهنگی*، دوره ۱۱، شماره ۴۴، صص ۱۸۳-۲۱۲.

— ملکات، سرینیوس آر (۱۳۸۴)، «نظریه‌های ارتباطات و توسعه»، ترجمه دکتر یونس شکرخواه، *فصلنامه رسانه*، سال ۱۶، شماره ۳.